Acc. No. 3278

ఆంధ్ర సంస్థానములు :
సాహిత్యపోషణము

(సాహిత్య అకాడమీ బహుమతినందిన రచనము)

డా. తూమాటి దోణప్ప, ఎం. ఏ., పిఎచ్. డి.

ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్

రాచూరు - రేపల్లె

ప్రవేశిక

ఇవి గుంటూరు మండలమునందు వెలసిన ప్రాచీనసంస్థానములు. ఈ సంస్థానపాలకుల రాజధానులు గుంటూరు మండలము నందలి రాచూరు రేపల్లెలు. ప్రప్రథమమున ఒకే సంస్థానముగా నుండి అనంతరకాలమునం దాసంస్థానము రాచూరు, రేపల్లె అను రెండు భాగములుగా విడిపోయి రెండు వంతులుగా నేర్పడినది. కూచిపూఁడి, గుంటూరు, చీరాల, తాడికొండ, నాదెండ్ల, నూతక్కి, పొణం, పొలట్లు, పులివఱ్ఱు, ప్రత్తిపాడు, మంగళగిరి, మునిగోరు, రావిపూడి, సంతరావూరు అను నీ పదునాలుగు సముతులతో ఏనూట ఎనుబది నాలుగు గ్రామములతోఁ గూడిన మూర్తిజాన్నగరు సర్కారు వీరి పూర్వుల తొలి సంస్థానము.

'....అమరె మూర్తుజాన్నగర సింహాసనమున
చామరచ్ఛత్ర వేణునిస్సాణ పణవ
ముఖ నిఖిలరాజచిహ్నముల్ మ్రోలఁ దనరఁ
బ్రథన జయశాలి మాణికరాయమౌళి'

—ధనుర్విద్యా విలాస కృత్యవతరణిక, 29.

అని నాఁటి కొండవీటి జిల్లాలో హుజూరు నాయకుఁడు, ఖిల్లాదారు హోదాలో నున్న మాణిక్యరావు దేశముఖు పేర్కొనఁబడినాఁడు. పిమ్మట ఇనగుర్తిపాడు, కట్టెంపూడి, గారపాడుసముతు, జానం చుండూరు, నుదురుమాడుఖండ్రిక. పూండ్ల, పెదపూడి, పొత్తూరుసముతు, చుండూరు, వల్లూరు, సుద్దపల్లి మొదలగు ప్రాంతములు ఈ సంస్థానమునం దుండినవి. జమీందారీరద్దు చట్టము నాఁటికి పూర్వమే యీ సంస్థాన మంతరించియుండినది.

సంస్థాన చరిత్రము

సంస్థాన పాలకులు శ్రీమహావిష్ణుచరణ రాజీవయుగళి నవతరించిన పద్మనాయక కులసంభవులు. వీరిది 'పుణ్యాపలి' గోత్రము. ఈ గోత్రజులలో మాణిక్యారావువారి కుదురు గొప్పది. వీరి తొల్లిటి యింటిపేరు 'కృష్ణానేని' వారు. మొదటి నివాసము తెలంగాణమఁట! ఇప్పటికిని వీరి పరంపరా సంబంధులు చాలమంది హనుమకొండ పరిసరముల విస్తరించియున్నారఁట! 'మాణిక్యా రావు వా' రను వీరి గృహనామము గోలకొండ సులతాను కుతుబ్ షాహీ

యిచ్చిన గౌరవనామమఁట; జైనులలో మాణిక్యచంద్ర మాణిక్యసేన మాణిక్యదేవాది నామములు మాణిక్యపద ఘటితములు గలవు. తెలంగాణమున మాణిక్యప్రభువను యోగీంద్రుఁడెప్పుడో వెలసెనఁట. వారి శిష్యవరంపర నేఁడును తెలంగాణమునఁ గలదు. ఇది వారిపేర నేర్పడిన బిరుదేమోయని వేటూరి వారి యోజన.*

పద్మనాయక గోత్రముల వారిలో ప్రసిద్ధుఁడైన మాణిక్యారాయఁడను నతఁడు రణోద్యోగంబు లందాప్తుఁడయి కుతుబ్‌షాహీకి కుడిబుజముగా నుండె నఁట. కొండవీడు, కోవెలకొండ, పెదకొండపల్లి, మెదకు మొదలగు దుర్గము లను శత్రువుల దాడులనుండి కాపాడినందులకు మెచ్చి, కుతుబ్‌షాహీ మాణిక్యారాయనికి పెద్దబిరుదు లిచ్చెనఁట.

'ఆజానేయము రత్నకుండలయుగం బాందోళికారత్నమున్
ప్రాజాపత్యము ముర్తుజాన్నగరసామ్రాజ్యంపుమన్నెర్కమున్
రాజా మానికరావఁటంచు నభిదానం బిచ్చినన్ బ్రీతుఁడై
భ్రాజిష్ణుండగుచున్ దగున్ గుతుపషా పాచ్చా సమక్షంబునన్'
—ధనుర్విద్యా విలాసము, అవతరణిక, పు. 23.

'డెబ్బదియేడు గోత్రముల తీవినెసంగెడు పద్మనాయకుల' (పైది, 1—17) లో 'వున్నెపలి క్షీరాబ్ధి చంద్రులు' (పైది, 1—52) 'కుతుపశా నను గ్రహంబున నేనూటయెనుబదినాలుగు పరగ్రామంబులఁ బ్రసిద్ధంబగు మూర్తుజాన్నగరంబున కుం దావలంబైన రాజ్యంబునకు మన్నెటికంబును, దక్కంగల సమ్మానం బులం బడసి యప్పాదుశా పనుపున మూర్తుజాన్నగరంబు బ్రవేశించి....' (పైది, 1—24) కొండవీడు మొదటి రాజధానిగా పాలించినవారు. కృష్ణానేని మాణిక్యారావుగారి వంశము అనంతరకాలమందు వంశకర్త పేర 'మాణిక్యారావు వారు' అను వాడుకతో ప్రచురమయినది. మాణిక్యారాయని పుత్రపౌత్రాదులు గోల్కొండ నవాబుల కాలమున కొండవీటి సీమలో హుజూర్ నాయకులుగా, ఖిల్లాదారులుగా నుండి 'పౌరుషశాలియై తనరు పాదుషహా హిత మాచరింపుచు.... వారికి వారికిం దగినవైభవముల్ గని....' (పైది, 1—18) వర్ధిల్లిరి. ఈ వంశము నందలి యాద్యులందఱును కుతుపశా పాచ్చా హితాపాదులై వర్తించి యనేక సత్కారముల నందినవారు.

మాణిక్యారాయని కుమారుఁడు కొండలరాయఁడు అబ్దుల్లా పాదుషా కాశ్రితుఁడు; సులతానబ్దుల పాదుశాహునకు మెచ్చులు గూర్చువాఁడు. ఈయన కుమారుఁడు తిరుమలప్రభుఁడు. తిరుమలప్రభుని ప్రపౌత్రుఁడు అప్పప్రభుఁడు ఔరంగజేబుచే సమ్మానితుఁడు. మూర్తుజాన్నగర పాలకుఁడగు నితఁడు 1705 నాఁటికి రేపల్లెలో కోటను గట్టించియుండెను. అప్పప్రభుని కుమారుఁడు తిరుపతి

* ధనుర్విద్యా విలాసమునకు వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి పీఠిక, పు. 38.

రాయఁడు. తిరుపతిరాయనికి చక్రమాంబవలన వెంకటరాయ, కృష్ణ, అప్ప, రమణ, వల్లభరాయ, సీతన్న యని యాఱుగురు కుమారులు. వెంకటరాయల కుమారుఁడు గోపాలుఁడు, అప్పావనీపతి తనయుఁడు రఘుపతి నవాబులనుండి రాజా కితాబులను, జెండా, నగారా మొదలగు గౌరవచిహ్నములను బడసిన వారు. ఉద్ధతులగు వాసిరెడ్డివారి యొత్తిడి కాఁగ లేక వీరి పలుకుబడి నానాఁటికి క్షీణించుచు వచ్చినది.

అన్నలందఱును, వారి పిల్లలలోని కొందఱును సంస్థానమును పాలించి మరణించిన పిమ్మట చిట్టచివరివాఁడైన సీతన్న (1737–1778) కు సంస్థానము సంక్రమించినది. సీతన్నకు లక్ష్మమ్మవలన జంగన్న, తిరుపతిరాయఁడు నని ఇద్దఱు కుమారులు. పెద్దవాఁడగు జంగన్న 1779–1811 మధ్య సంస్థానమును పాలించెను. క్రీ. శ. 1787 నుండి 'మూర్తుజాన్నగరు' (గుంటూరు) సర్కారు కుంఫిణీ ప్రభుత్వమువారి వశములో నుండినది. 1792 లో అన్నదమ్ముల మధ్య కలఁతలేర్పడి జమీ రెండు విభాగములయినది. జంగన్న కాలమునందే శాశ్వతకర నిర్ణయము జరిగినది. ఇందలి రేపల్లె వంతు జ్యేష్ఠుఁడగు జంగన్నకువచ్చినది.

'ఆయురారోగ్య పుత్రపౌత్రాభివృద్ధి
గలిగి రేపల్లె నగరశృంగార సౌధ
రత్నసింహాసనస్థితి రాజ్యమేలు
భవ్యగుణశాలి జంగభూపాలమౌళి'

—అవతారిక, ధనుర్విద్యా విలాసము.

రాచూరు వంతు తమ్ముఁడగు తిరుపతిరాయనికి వచ్చినది.

జంగన్నగారికి భావయ్య, సీతన్న యని యిరువురు పుత్రులు. రాచూరి జమీందారు లయిన తిరుపతిరాయని పుత్రులిద్దఱును నిస్సంతుగా మరణించుట వలన రాచూరి భాగము మరల రేపల్లెవారికి దఖలుపడినది. భావయ్యగారు ఈ రెండు జమీలను పాలించుచువచ్చిరి.

ఆర్థికదుస్థితివలన సంస్థానమునందలి పెక్కు సీమలను ముఖ్యముగా పొన్నూరువగైరా యిరువదిరెండు గ్రామములను అమరావతి పాలకుఁడు వాసిరెడ్డి వేంకటాద్రినాయఁడు, రాచూరు తాలూకా భాగములను నరసరావుపేట పాలకుఁడు మల్రాజు పెదగుండారాయఁడు మొదలగువారికి విక్రయించిరి. సీతన్నారావుగారి కుమారులు జంగన్నారావుగారు (1817–1870) తండ్రి మరణకాలము నాఁటికి మైనరయినందున 1828–1835 సంవత్సరముల మధ్య సంస్థానము కోర్టుఆఫ్‌వార్డ్స్ వశముననుండినది. జంగన్నారావుగారు 1835 లో జమీకివచ్చి 1846 దాఁక పాలించిరి. కొన్ని యేండ్లుగా సంస్థానము పేష్కషు సరిగా చెల్లక బకాయి పెరిగిపోయినందున 1846 లో రేపల్లె జమీందారీ జప్తు చేయఁబడి యేలమునకు వచ్చినది. ఎవరును పాటపాడనందున కుంఫిణీ ప్రభుత్వమే

ఖరీదుచేసినది. రేపల్లె జమీందారీ యిట్లంతరించినది.

ఈ జమీందారీలోని రాచూరి భాగము నిదివరకే నరసరావుపేట సంస్థానాధీశ్వరులు విక్రయించికొని యుండిరి. భావయ్యగారికి అచ్చమాంబ వలన జన్మించిన వెంకటగోపాలరావుగారు (1870—1883) కేవలము పించనుదారులుగా నుండిరి. వీరు 1883 లో పరమపదించిరి. వీరు రాచూరి జమీందారుల కోవలోనివారు. వెంకటగోపాలరావుగారి కుమారులు వెంకటమార్కండేయరావుగారు.* వీరు చిన్నతనముననే గతించిరి. వీరి కుమారులు వెంకట హయగ్రీవరావుగారు. వీరు 1918 లో జన్మించిరి; నేఁటికిని సజీవులు. రాచూరి జమీందారుల కోవవారు పల్లెకోనకు చేరువఁగల రాచూరు గ్రామము నివాసముగాఁ గలవారు. వెంకట హయగ్రీవరావుగారు రాచూరి జమీందారుల సంతతికి చెందినవారు. రేపల్లె జమీందారుల వంశీయులు రేపల్లె యొద్దనున్న ఉల్లిపాలెమునందు నివసించుచుండుటవలన వీరిని ఉల్లిపాలెము జమీందారులనియు వ్యవహరించిరి.

సాహిత్యపోషణము

పదునెనిమిదవ శతాబ్ది మధ్యభాగము దాఁక నీ వంశీయుల సాహిత్య సమారాధక చరిత్రము మనకు స్పష్టముగా తెలియదు. వీరు అనేకాగ్రహారములు, దేవాలయములు నిర్మించి దేవబ్రాహ్మణ వృత్తులను సంరక్షించిరి. చక్రమాంబా తిరుపతిరాయల పెద్దకుమారుఁడును, రేపల్లె జమీందారుఁడును నగు జంగన్న (1779—1811) 'సప్తసంతాన ప్రశస్తిని గాంచి వరకవీశ్వరుల దీవనలు గాంచి' (1—55) మించినవాఁడని ధనుర్విద్యా విలాసమునఁ జేర్కొనఁబడినది గాని యాయన పోషించిన కవులెవరో వారు రచించిన కృతులెవ్వియో తెలియదు. అయితము వేదావధానులు, రాయప్రోలు సూరంభొట్లు, పట్టెము రామలింగ దీక్షితులు, పోతుకుచ్చి పాపంభొట్లు, నేతి తెలగావధానులు, బూరుగుల నిమ్మంభొట్లు మొదలగు వేదశాస్త్ర పండితులకు జంగన్నారావుగారు చెటి 82 కుం. భూమిని దానముచేసినట్లు మాత్రము నిదర్శనములున్నవి.

కృష్ణానేని తిరుపతిమాణిక్యరాయఁడు

జంగన్న తమ్ముఁడును రాచూరి పట్టణాధిపతియు (1—61) ను నగు తిరుపతిరాయఁడు ధనుర్విద్యా విలాసకృతి ప్రేరకుఁడు. మొహమ్మదు జాఫర నామధేయుఁడగు శరాసనగురుని యాశ్రయమున ధనుర్విద్యా రహస్యముల నేర్చినవాఁడు కృష్ణానేని తిరుపతిమాణిక్యరాయ ప్రభువు.

'శ్రీమన్మహాదేవ సేవానుభావంబు
గాని ధనుర్ధరుఁడైన గుహునిలీల

* ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాది సంచిక, క్రోధన, 1925, పు. 332.

గాధేయ బోధంబుగాంచి కోదండ దీ
క్షాగురుండైన దాశరథిలీల
పరశురాము భజించి శరశరాసన కళా
ఘనుఁడైన జాహ్నవీతనయులీల
ద్రోణు నారాధించి బాణాసనాఖ్యాన
పటిమంబుగాంచిన పార్థులీల
శ్రీమహమ్మదజాఫర నామధేయుఁ
డగు శరాసనగురువరు నాశ్రయంబుఁ
బడసి విలుదాల్చి కలియుగపార్థుఁడనఁగఁ
బ్రౌఢిఁ జెలువొందెఁ దిరుపతిరాయశౌరి' —1–60.

అష్టాదశవిద్యలలో ధనురాగమము మిక్కిలి గణనీయమనియు, దీనిని కావ్యముగా వెలయింపఁజేయుమనియు, సప్తసంతానములందు కావ్యము సనాతనమనియు—

'నరుఁడా కుంభజు వేఁడినట్లు గురుఁడానందంబునం గ్రీడితోఁ
బరిపాటిం వినిపించినట్లుగఁ గథాభాగంబు భాగించి క్రొ
వ్విరులం దేనియ గూర్చు కైవడి ధనుర్విద్యా విలాసాహ్వయం
బొరయం గావ్యము మాకు నర్పణముగా యోజింపుముత్సాహివై' —1–71.

అని కోదండరామమూర్తి కృతిప్రేరకుఁడగు తిరుపతిరాయనికిఁ గలలో కనిపించి యాదేశించెనఁట.

అకలంకము కృష్ణకవి

తిరుపతిరాయఁడు ధనుర్విద్యావిశేషములను వివరింపఁగాఁ దదాస్థాన కవియగు కృష్ణమాచార్యుఁడు తెలుఁగున ధనుర్విద్యావిలాసమను పేర మూఁడాశ్వాసముల కృతిగా కృతిప్రేరకుని యిలువేల్పు కృష్ణానదీతీరమున దీపని పురమున జానకీ సమేతుఁడయి అర్చాస్వరూపమున విలసిల్లుచున్న కోదండ రామస్వామి కర్పితముగ రచియించినాఁడు. కవి మైత్రేయ సగోత్రుఁడు. రామానుజ పాద భక్తుఁడు. 'కౌసల్యానందన కటాక్షవీక్షణ పరంపరాసాదిత కవితావిచిత్ర సుకవి జనానుగ్రహపాత్రుఁడు'. మరుత్తనయారాధనలబ్ధ చారు కవితాధీరుఁడు. ఇది యే సంస్కృతకృతికిని ఆంధ్రీకరణము గాదు.

ఈ కవి మఱియొక కృతి శకుంతలా పరిణయమను శృంగారప్రబంధము చిఱుమామిళ్ళ పాపయ్య యను నామాంతరము గల వేంకటాద్రినాయనింగారి ప్రేరణమున రచితమై తిరుపతి వేంకటేశ్వరస్వామి కర్పితమై యున్నది. శకుంతలా పరిణయమునందు కృతికర్త కృష్ణకవి యనియు, కృష్ణమాచార్యుఁడనియు వ్యవహృతుఁడు. 'ఇది శ్రీమత్కౌసల్యానందన ప్రసాద సమాసాదిత

కవితా విచిత్ర మైత్రేయసగోత్ర నృసింహగురుపుత్ర కృష్ణమాచార్య ప్రణీతం బయిన శకుంతలా పరిణయము....' అని యాశ్వాసాంత గద్యములయందు కృష్ణమాచార్యుఁడనియు—

'పాత్రుఁడవై మైత్రేయస
గోత్రుఁడవై నారసింహగురువర్యునకున్
బుత్రుఁడవై వెలయుదు వి
ద్యాత్రిన్ మాపసుపు సేయఁదగు కృష్ణకవీ!'

యని యవతారికాభాగమునందు కృష్ణకవి యనియు నుట్టంకింపఁబడుట గమనింపఁ దగినది. ధారాశుద్ధి, ధనురాగమువిషయసమృద్ధికలిగిన ప్రౌఢకావ్యమిది. కృతి ప్రేరకుల పూర్వరాజధాని కొండవీడు ఈ కావ్యమున నిట్లు వర్ణితమయినది.

'పసమించు భీష్మక ప్రముఖావనీపాల
కులకు వజ్రపుజోడు కొండవీడు
శత్రు రాజాధిరాజ విరాజదైశ్వర్య
కుదిరంబు ముకుద్రాడు కొండవీడు
అఖిలయాచక రాజహంసయూధములకు
క్రొందామరలకాడు కొండవీడు
దేవతాయతనమై దీపించుకల్యాణ
కుధరంబుసైదోడు కొండవీడు
హరిహరవిరించి ముఖదేవతావతంస
సంపదభిరామ హేమ విశాలశాల
జాగ్ర దగ్రముహుర్ముహుశ్చటులపటహ
ఘుమఘుమ ధ్వానములగూడు కొండవీడు.'

'పరరాజ్య పరదుర్గవరవైభవశ్రీలఁ గొనకొని విడనాడు కొండవీడు' అను పద్యమున కిది యనుకరణము. మాదిరి కొకపద్యము.

'శరసంధాన విధాన తానకములన్ సంధిల్లు నిర్దోషముల్
పరిభావించి ధనుఃకళానుకలనా భాస్వన్మనోవృత్తియై
శరసంధాన విమోచనమ్ముల విశేషమ్ముల్ పిసాళింపుచున్
నరుఁడానందము నొందుచుండు ధరణీనాథుల్ ప్రశంసింపఁగాన్'
—నారాచనిర్మాణము, 199.

ఉరుటూరి వేంకటకృష్ణకవి

హరితస గోత్రుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, ఉరుటూరి వెంగన్నమంత్రి తనయుఁడును నగు వేంకటకృష్ణ సుకవి ఆకాశరావణ సంహారమను

గ్రంథము*ను కృష్ణానేని తిరుపతిమాణిక్యారాయప్రభుని ప్రేరణమున రచించి కృష్ణానేనివారి కులదైవమగు ఊపని కోదండరామస్వామికిఁ గృతి యిచ్చినాఁడు. శ్లేషకవితా పితామహుఁడగు నితఁడింకను రాఘవపాండవయాదవీయాది బహుప్రబంధ నిబంధన ప్రవీణుఁడయినట్లు ఆకాశరావణ సంహార కావ్యమునందలి యాశ్వాసాంత గద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది. 'ఇది శ్రీవిష్ణుచిత్తముని చరణ సేవాధురీణ రాఘవ పాండవ యాదవీయాది బహుప్రబంధ నిబంధన ప్రవీణ....సంస్కృతాంధ్ర భాషాచతుర్విధ వివిధ కవితానిలయ వెంగనమంత్రి తనయ వినయవిశంకట వేంకటకృష్ణకవి....'.

'అరి బలములోన నొకఁడైన నంఘ్రితలము
ముల్లుగాఁడక యున్నాఁడు మోదమెసఁగ
నింక నేరీతిసాధింతు నెద్దివెరవు
సురలగెల్చిన బలమెల్లఁ జూఱవోయె'

అని రావణుఁడు చింతించు పద్యముతో కథాభాగ మారంభమగు చున్నది. లభ్యమయిన అవతారికా భాగమునందలి కృతిప్రేరకుని వంశావతార మంతయు నించుమించుగా ధనుర్విద్యా విలాస కృత్యవతారికకు మక్కికి మక్కిగానకలు. ఇది లేఖకుల చెయివాటో, పాఠకుల అలవాటో, లేక ఈ రెండు గ్రంథములెత్తి వ్రాయఁబడిన తాటియాకు లటునిటు కలిసిపోవుటవలని పొరపాటో కావచ్చు. అంతేకాని, చతుర్విధ కవితానిలయుఁడగు నీకవి మఱియొక కవి కూర్చిన యవతారికాభాగమును సొంతముచేసికొనునంత కక్కుఱితి గలవాఁడుకాఁడు. శివరహస్యఖండ కృతికర్తయును, ముళుబాగళు ప్రభు నాశ్రితుఁడును నగు బాలసరస్వతి కోడూరి వేంకటాచలకవి కీ కృష్ణకవి మాతులుఁడు.

కృష్ణా గుంటూరు మండలములయందు వితరణ గుణమునకును, విక్రమ క్రమమునకును మాణిక్యారావువారి వంశము పేరుపొందినది. భావన్నారావుగారు సంగంజాగర్లమూడిలోని సంగమేశ్వర దేవాలయమున కీనాముగా భూముల నిచ్చిన పుణ్యమూర్తి. వీరి తనయులగు వెంకటగోపాలరావుగారు సకల కళా రసికులు; నిరతాన్నదాతలు. వీరు అశ్వారోహణ ధనుర్విద్యాపాటవముల జితశ్రములఁట ! వీరి ముఖ్య నివాసస్థానము పల్లెకోనకు చేరువలోఁగల రాచూరు. ఈ వంశీయులకు సంబంధించిన అనేకచాటువులు వ్యాప్తిలో నున్నవి. భావన్నా రావుగారి మీఁది పద్యము :

'సుమమౌక్తికాకల్ప సుప్రతీకంబుతో
కంబుతోఁ బుండరీకంబుతోడ

*యుద్ధకాండ కథాభాగము మాత్రము కలిగి అతి శిథిలావస్థలోనున్న ఆకాశరావణ సంహార కావ్యప్రతి ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయమున నున్నది. R. No. 663.

పల్లవకుసుమసంవాదనై కాంతుతోఁ
గంతుతో రోహిణీకాంతుతోడ
అధిగతపరమోగ్రుఁడైన స్వర్భానుతో
భానుతో నల చిత్రభానుతోడ
దండిగా దేప కోదండాభిరాముతో
రాముతో నందనారాముతోడ
నీదు సత్కీర్తి నీమూర్తి నీ ప్రతాప
దీప్తి నీ దోర్బలస్ఫూర్తి దీటుమిగిలి
యలరె మాణిక్యరాయ వంశాబ్ధిసోమ
భాసురగుణాళి భావభూపాలమౌళి'

—చాటుపద్యమణిమంజరి, ద్వి. భా., పు. 94.

'ఒకతాత రచితబుకా ప్రకటదక్షిణభుజా
దండుఁడై కోవెలకొండ యేలె
నెలమి రెండవతాత యిభరాముపాదుశా
వంపునఁ బెదకొండపల్లె యేలె
మహిమించు ముమ్మడి మాణిక్యరాయండు
వినుతికెక్కిన కొండవీటి నేలె
రాణించు రఘుపతిమాణిక్యరాయండు
పరభయంకరవృత్తిఁ బరిఢవిల్లె
తండ్రికంటెను బెదతండ్రితండ్రి కంటె
తాత ముత్తాతలను నెల్ల ఖ్యాతి దనర
వన్నెగంటి కృష్ణానేని వంశమునను
నిర్మలోపాయ బళిర మాణిక్యరాయ'

—పైది. పుటలు 94, 95.

ఇది అచ్చమాంబా భావన్నారావుగారల తనయుఁడగు రాజా వెంకటగోపాలరాయ మాణిక్యరాయబహద్దవారి మీఁది ప్రశంసాపద్యము. 'మాణిక్యరాడ్వంశ మందారభూజంబు', 'పద్మనాయకమనః పద్మహేళి', 'మన్నెకులోద్యాన మధుమాసపైకంబు', 'పుణ్యవలిగోత్ర వితతాబ్ధి చంద్రుఁడు', 'అర్థిచాతక వార్షుకాంబుదంబు', 'సత్కవీశ్వర నితాంతవర్ణిత స్వాంతుఁడు' అనియు నీ వెంకటగోపాలరావుగారు అనేక చాటూక్తులలోఁ గీర్తింపఁబడినారు (చూ. పైది, పుటలు 94—96).

ఈ వెంకటగోపాలరావుగారి పౌత్రులును, రాజ్యలక్ష్మ్యంబా మార్కండేయరాయల పుత్రులును రాచూరు జమీందారులును నగు శ్రీ రాజా మాణిక్యారాయ వెంకటహయగ్రీవరావుబహద్దరుగారును విద్యాపోషకులు; ఉదారాశయసంపన్నులు. వినయాశ్రమము వారి శుక్లయజుర్వేదీయాంధ్రానువాద గ్రంథ

ముద్రణమునకుఁగాను చమతల్లి జ్ఞాపకార్థము రూ. 2,500 లు విరాళము సర్పించి వేదవిద్యావ్యాప్తికిఁ దోడ్పడిరి. ధనుర్విద్యా విలాసకృతి లిఖితప్రతి ప్రదాతలు వీరే.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులు. ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, తృతీయ భాగము, పుటలు 249–251.

2. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి. ధనుర్విద్యావిలాసకృతిపీఠిక.

3. అక్కిరాజు ఉమాకాంతము, అవవదేశమునందలి ఆంధ్రవాఙ్మయము, పుటలు 81–92.

4. చాటుపద్య మణిమంజరి, ద్వితీయభాగము, 1922.

5. దరువూరి వీరయ్య, గుంటూరుమండలసర్వస్వం, పుటలు 134, 135.

6. A Descriptive Catalogue of Telugu Manuscripts in Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. XIV (Telugu Local Tracts), 1952.